

ספר המבוא

ספר-המבוא: "בינו שנות דור ודור"

ספר-המבוא – שהכרך הנוכחי, 'המבוא לספרי הרמב"ם', הוא חלקו הראשון – בא לענות על צורך רחב שקיים אצל מחבבי התורה ומצוותיה ואף אצל לומדי התורה. למרות כל הספרות היהודית-היסטורית שמנינו לעיל, עובדה היא כי רבים וטובים, תלמידים בראשית דרכם, וייתכן אף תלמידי חכמים – חסרים בידיעות בתולדות עם ישראל. פעמים קורה שאפילו תלמיד חכם מובהק שואל: מי קדם למי – הרא"ש לרמב"ם או הפוך? לעתים לומד הלכה אינו מודע לעובדה הפשוטה – ה'כסף משנה' הוא גם מחברו של ה'בית יוסף', והוא גם זה שחיבר את השולחן ערוך. וכן, מהו סדר כתיבת הספרים של המחבר – האם פירוש-המשניות להרמב"ם קדם למשנה-תורה שלו או שמא להיפך? באיזו שפה כתב הרמב"ם את חיבוריו, ומדוע? לדאבוננו, דברי תורה מנותקים מחכמי התורה מולידיהם.

בספר-המבוא שלפנינו באנו להציע ללומד, בית-שער לטרקלין ההלכה – ספר שיתן את הרקע הנחוץ לתולדות חכמי ההלכה, ואת ההבנה בסדר הדורות¹.

זאת ועוד: בעקבות כמה מספרי דברי-ימי-ישראל שנזכיר להלן ב'פתח דבר' (כמו, 'סדר תנאים ואמוראים', 'ספר הקבלה' 'יסוד עולם', 'ספר יוחסין', 'קורא הדורות' 'שפתי ישנים', 'סדר הדורות', 'שם הגדולים'), אף אנו השתדלנו לשים דגש מיוחד על דרכיהם של הספרים והסופרים. כלומר, לא רק "זכור ימות עולם", אלא גם, ובעיקר, "בינו שנות דור ודור" – **להתבונן** בגישה ובדרך ההלכה וההכרעה של אישי ההלכה. שכן, סגנון ההלכה ודרכי ההכרעה של בית הלל אינם דומים לאלה של בית שמאי, ודרכי הלימוד של "בבלאי" (התלמוד הבבלי), אינם דומים לאלה של "בני מערבא" (התלמוד הירושלמי). אין דרכו של הרמב"ם דומה לדרכו של הראב"ד, ולא הרי חכמי-ספרד כהרי חכמי-אשכנז בעלי התוספות.

אנו תקוה שכל מי שלומד את ספר-המבוא יקבל דמות מדויקת ומעמיקה של גדולי ישראל, הראשונים ואחרונים, אשר תולדות חייהם ותורתם הם שני צדדים של אותה מטבע. אין כאן תולדות לחוד ותורה לחוד, אלא החיים והתורה – כולם חד!

הזקן, ראב"ד בעל השגות ועוד ראב"ד זולתם. כמו כן הרשב"א ז"ל, ר' שלמה בן אדרת, ר' שמשון בן אברהם. הרא"ש, הרא"ש מלוניל, הרא"ש מפליזא, הרא"ש מטוליטולא". ומוסיף שם שהקשו על הרשב"א בלי לדעת שאינו הרשב"א המפורסם, אלא רבי שמשון משאנץ.

1. מן הראוי לצטט כאן מההסכמה של גדול אחד לספר שם-הגדולים של החיד"א (בהוצאה הראשונה): "ומי שיש לו קצת ידיעה בסדר לימודי הפוסקים יבין וישכיל כי אין לזוז אף זיז כל שהוא בלימוד הפוסקים אם לא ידע זמן המחבר ומקומו. לדוגמא הראב"ד ז"ל מגדולי הפוסקים הנה יש שלשה, ראב"ד

כניסה לפני ולפנים

ספרים רבים בתחום דברי־ימי־ישראל נכתבו בדורות האחרונים בחקר תולדות חייהם וכתביהם של רבותינו, אלא יש מהם שנתחברו על ידי חוקרים שעסקו בזה ברוח זרה למסורת ישראל סבא, והתייחסו לתורה ביחס מחקרי־אקדמאי, המתעלם מכך שמדובר בחמדה גנוזה – תורת ה'. מובן־מאליו שמחקר שהנחות היסוד שלו אינן בנויות על אדני הכסף של יראת שמים, לא מסוגל להוות 'מבוא' לתורת הקב"ה.

מלאכתנו אנו נעשתה מתוך הידיעה שעצם העיסוק בחיבורי "הראשונים כמלאכים"² ככניסה לפני ולפנים, ומשום כך נזהרנו ביותר שלא לקצץ חלילה בנטיעות אלא להציע ולהציג הכל ע"פ התורה, תורת אמת.

נר לרגלי דבריך: כ'נס על גבי ענק' הצופה למרחק

מכשרונותיהם הברוכים של גדולי ישראל בדורות הקדומים (ראה להלן ב'פתח דבר'), זכינו לספרים חשובים בתולדות עם ישראל. למרות גדלותם הענקית של קדמונינו, "יד האחרונים על העליונה"³ – שהרי יש לנגד עינינו ספרים חדשים אשר לא עמדו לראשונים.

מעלה נוספת בדורנו, שלא היתה קיימת עד לפני כמה שנים בודדות. זיכה אותנו ה', ואנו נמצאים היום בעידן (שכמעט אומרים עליו "מלאה הארץ דעה"⁴) שאפשר לברר בו מידע כמעט "רגע כמימריה"⁵ – ואין שום צורך לעשות כדוגמת החוקר הענק החיד"א, שהיה מוכרח לכתת רגליו מעיר לעיר וממדינה למדינה, בספריות שונות למצוא כתבי־יד, ולאסוף מידע על ספרי קודש.

דווקא אחר הניסיון שלנו בכתובת ספר־המבוא, אנו עומדים פעורי פה, כיצד הצליחו בדורות קדמונים, בחוסר אמצעים גדול, להגיע להישגים ולחיבורים מרשימים, שעדיין לא נס ליחס. אין לנו ספק, שאילולי עבודתם הברוכה, עבודתנו היתה קשה עשרת מונים, וגם אז לא היינו מגיעים לאן שהגענו.

על כגון דא, ניתן בהחלט להביא את דברי רבינו ישעיה מטארני:

ואני דן בעצמי משל הפילוסופים, ששאלו פעם לגדול שבהם, כי הלא אנו מודים שהראשונים חכמו והשכילו יותר ממנו, ואנו סותרים דבריהם בהרבה מקומות!

השיבם ואמר להם: מי צופה למרחוק יותר – הננס או הענק? הוי אומר הענק – שעניני צופות במקום גבוה יותר מן הננס. ואם תרכיב הננס על צוארי הענק – מי צופה יותר למרחוק? הוי אומר: הננס! שעכשיו עיניו גבוהות יותר מן הענק.

וכן אנחנו ננסים הרוכבים על צוארי הענקים, מפני שראינו חכמתם ואנו מעניקים עליהם ומכח חכמתם חכמנו, ולא שאנו גדולים מהם.

שו"ת הרי"ד, סימן סב

כשם שאנו ה'ננסים' נשענים על דבריהם וחכמתם של 'ענקי ישראל', אנו תקוה שזכותם תגן עלינו, ונזכה שספרינו יתקבל בברכה אצל הלומדים.

2. עפ"י הגמרא: "אם ראשונים בני מלאכים – אנו בני אנשים, ואם ראשונים בני אנשים – אנו כחמורים" (שבת, קיב, ב). ויש לציין לדברי רבי עקיבא איגר (הובא בספר חוט המשולש): "אם הראשונים כמלאכים" – שאנו מעריכים ומתייחסים אל דבריהם כקדושי עליון וכמלאכי מעלה, אז "אנו כבני אדם" נחשבים. אבל אם "הראשונים כבני אדם" שאנו חושבים שהם

בני אנוש כמונו, אז "אנו כחמורים".

3. ע"פ הרי"ף קידושין יט.

4. ישעיה יא:ט, מובא בסיום ספר משנה־תורה.

5. לשון הגמרא – ברכות ז, א.

מה נשתנה 'ספר המבוא' מכל ספרי ימי ישראל?

ספר-המבוא, והכרכים שיבואו אחריו בעז"ה, מיוחדים בשלוש תכונות עיקריות, המצטרפות יחד ליצירה ייחודית המתאימה לכל אחד ואחד.

א. פרטים ביוגרפיים מדויקים

כל ערך פותח בתולדותיו ובתיאור זמנו של המחבר. בכרך הנוכחי, למשל, חקרנו ביסודיות את תולדות חיי הרמב"ם, אבי הרמב"ם וצאצאיו.

מכיון שזכה דורנו והנגישות למקורות קלה יותר מאשר בימים עברו (באמצעות המאגרים וכלי החיפוש⁶), לא הסתמכנו על עדות שום מחקר או ספר תולדות בלי שבדקנו בעצמינו את המקור הכי ראשון והכי קדמון.

במהלך העבודה נוכחנו לדעת כי קיימות עדויות רבות שהועתקו בידי מחברים רבים כדבר פשוט וידוע אך ברור שהם לא אמיתיות, ואף לא ייתכנו במציאות! יש מהן שלכתחילה היו לא נכונות, ומהן שבמשך הזמן 'נהיו' לא מדויקות, כי ככל שהועתקו מדור לדור, כך נפלו בהן יותר שיבושים. בעקבות זאת, הקפדנו ביותר לא לקבוע מאומה ללא ציון מקור⁷.

ב. הרקע: חיי המחבר והתפשטות הספרים

ספר-המבוא כביכול "פותח" כל ספר מספרי המחבר, מנסה לברר ולהבין מדוע כתב המחבר את ספרו או פירושו, ומה הוא מחדש בספרו על פני שאר הספרים שנכתבו בתחום זה. מתוך עיון בגוף הספר, אנו מנסים להגדיר את חידושיו של הספר, ולהראות את דרכו ושיטתו הכללית של המחבר.

'ספר המבוא' נותן דגש חזק על הבנת התקופה ובית-המדרש של המחבר, מאחר ויש לדעת כי כל פוסק או מחבר, אפילו המקורי ביותר, מייצג בית מדרש או אסכולה מסוימת שעל פיהם ובדרכם הוא הולך. כשגדול אחד מחדש חידושים נועזים ומסעירים במיוחד (ומי לנו נועז מנושא ספרנו – הרמב"ם; ומי לנו סוער מהראב"ד) – יש להבין קודם את האווירה הכללית ששרתה בין רבותיו, חבריו ותלמידיו⁸.

'המבוא' מתייחס גם לדרך שבה התקבל הספר בתפוצות ישראל, ולרמת השפעתו על עולם התורה: יש ספרים שהתקבלו מיד ולדורות, ויש ספרים שעם הופעתם עוררו התנגדות עצומה, אך במשך הזמן התקבלו בתוך כלל ישראל. ולעומתם, יש ספרים שנעלמו לחלוטין מלומדי התורה, מאז שנתחברו ועד היום הזה.

ג. ניתי ספר וניתוח: הספרים מדברים

"אחרון אחרון חביב". בנוסף לעסק במחברי הספרים והרקע לכתיבת ספריהם, ניסינו אף להיכנס לתוך ה'קרבנים' של כל ספר ו'להכניס' את הקורא לתוך עולמו של הספר על-ידי ציטוט 'טעימות' מהספר – חלקים נבחרים מתוכו, המשקפים את הווי חיינו, סגנון כתיבתו, אירועים מיוחדים שצצו ועלו בזמנו (כגון כת הקראים שהיתה בימי הרמב"ם, מאבקו עם רבי שמואל בן עלי – הגאון מבבל, הפולמוס סביב שיטתו בקשר לסוגיית 'תחיית המתים', וההתנגדות הגדולה מאת הרמ"ה אבולעפיה לכלל שיטתו המחשבתית), וכדומה.

וסברה בלבד על יסוד המקורות. ואם הדברים שאנו מצטיטים בשם אחרים הם לפי ראות עינינו בחזקת אגדה, דייקנו לכתוב ולהדגיש "האגדה מספרת" וכיו"ב – בכדי להבחין בין עובדות היסטוריות בדוקות ומוכחות לבין דברים שהם אגדות המסופרות בפי העם.

8. ראה מה שכתב חכם אחד ממגורשי ספרד, 'הגאון מקשטיליה', רבי יצחק קנפאנטון: "ולעולם בכל ספרי מפרש או מחבר אשר תעיין בו הוי משתדל לדעת תחלה דרכי המפרש ההוא שמולך בדבריו ואח"כ הוי מעיין בו" (דרכי גמרא למחר"י קנפאנטון).

6. כאן המקום להודות למאגרי המידע התורני: 'אוצר החכמה', 'פרוייקט השו"ת', ו'היברו-בוקס'. מנהליהם ועובדיהם משקיעים מאמץ גדול להגיש בפני הציבור רבבות ספרים מספרי רבותינו, הראשונים והאחרונים, עם אמצעי חיפוש טובים ומועילים. אין ספק שבזכות יגיעתם הברוכה, זכו רבים להעשיר את ידיעותיהם. גם אנו, במערכת ספר-המבוא, הודות למפעלם המבורך, הגענו לשלל מקורות שהיו נעלמים וצפונים. תהי משכורתם שלימה מעם ה' אלוקי ישראל, וזכות הרבים תלויה בהם!

7. אלא אם כן ציינו בלשון זהירה שדברינו אינם אלא הצעה

את קטעי ה'טעימות' הבאנו בדרך כלל אחרי הקדמות מעניינות לקטעים אלו, האומרות למעיין: "שים לב לפרט הבא, זהו פרט ייחודי שלא תמצא בספר דומה".

לצורך זה, סרקנו אלפי דפים למצוא מובאות מאלפות, כאשר כל קטע מלווה בדברי מבוא קצרים בכדי להעמיד את הקורא על המיוחד בקטעים שבחרנו.

הוי אומר, מכל שלשה הדברים דלעיל: ספר-המבוא אינו רק ספר שבא להקנות ידיעות ופרטים סביב תורתם ומשנתם של גדולי ישראל – אלא ספר המהווה 'מבוא' להכרת עולמם של גדולי ישראל עד שהקורא יכול לחוש בו ולהתחבר אליו, כאילו בעלי השמועה ניצבים לנגד עיניו!

הספר יוצא לאור מקץ שנים ארוכות של עבודה ויגיעה בדיבוק חברים והתייעצות עם חשובי הרבנים ויודעי ספר.

ספר-המבוא, כשמו כן הוא. ספר המשמש כפרוזדור ו'מבוא' לפני הכניסה לטרקלין של גדולי ישראל. לכל אורך העבודה בעריכת הספר עמדו לנגד עינינו דברי שלמה המלך ע"ה: "תן לחכם ויחכם עוד". כל הדברים הרבים שנאספו ונערכו כאן אינם אלא לעורר ולדרבן את המעיין להוסיף דעת ולהחכים בתורת ה'.

וכמה מתאים שעבודתנו בעריכת 'מבואות' לספרי רבותינו פותחת בסקירת חיבוריו של המורה והמחבר הגדול, רבינו משה בן מימון. כפי שיראה המעיין, המבוא לחיבוריו של הרמב"ם הוא, למעשה, מבוא לכל ספרות רבותינו, גדולי הראשונים והאחרונים.

"שגיאות מי יבין". בוודאי למרות המאמצים המרובים שהושקעו בספר לא ימלט כי ימצאו בו שגיאות – ומכאן בקשתנו לקוראי הספר לשגר לנו את הערותיהם ורעיונותיהם כדי שנוכל לתקן בעז"ה.

* * *

אנו מזמינים את קוראי ומעיני הספר הנוכחי, אל התחנה הבאה במסע המרתק – ספר המוקדש להבנת התמונה הכללית של הי"ד החזקה של הנשר הגדול, הכולל קטעים נבחרים מהמשנה-תורה. וכן 'ספר המבוא' לשאר כתבי הרמב"ם – תשובותיו בהלכה, איגרותיו בהשקפה, וה'מורה נבוכים'. בכלל סדרת ספר-המבוא נעסוק גם בבנו של הרמב"ם וחיבוריו – רבי אברהם החסיד. ובעזרת השי"ת נחתום את הסדרה עם הכרת דמויות ההוד של רבותינו גאוני ישראל שתורמו תרומה מכרעת להנחלת תורתו של הרמב"ם, הלוא הם נושאי-כליו.

אנו תפילה, כי הספר יתקבל בחיבה ע"י אחינו בית ישראל בכל מקום שהם, ויוסיף הבנה, העמקה וחיות מחודשת בעסק התורה בכלל, ובעיון בתורת רבינו משה בפרט, ובמהרה נזכה לקיום היעוד שבו סיים הרמב"ם את חיבורו הגדול:

ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד, ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים ושיגו דעת בוראם כפי כח האדם, שנאמר¹⁰: "כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים".

הלכות מלכים, פרק יב הלכה ה

9. ראוי לציין שסדרת הספרים נערכה כך שכל ספר עומד לעצמו. כלומר, אין הכרח ללמוד את הספר הראשון כדי להבין את השני, וכן הלאה. כל אחד עוסק בנושא אחר ונותן תמונה מלאה על הנושא שלו.

10. ישעיהו יא:ט.

בחסדי ה' זכינו, וכיום ניתן לעבוד על ספר אחד, עם כמה אנשים שונים, מקהילות שונות ברחבי העולם, וכך להביא לידי גמר ספר המכיל הרבה מידע מגוון ומיוחד.

כאן המקום להודות לכל המסייעים, בגשם וברוח, בעריכתו ובהוצאתו לאור של ספר זה, תהא משכורתם כפולה מן השמים. בפרט עלי להודות מקרב לב לכל אלו שסייעו לי במשך השנים בכתיבתו ובעריכת הספר:

ראש וראשון, הוא הגאון הרב נחום גרינוואלד, מחשובי הרבנים בלייקווד, ניו דזרסי, שהיה הראשון לכל אלה שסייעוני בספרי זה. לכל אורך המלאכה זכיתי ליהנות מהידע המופלא שלו בספרים רבים אין קץ, היכולת שלו לרדת לעומקו של תוכן הספר, לדעת ולהבין את הרקע של כל ספר. הודות לו, דברים שהיו סתומים ומכוסים נפתחו והובהרו באר היטב, והוא תרם רבות להצלחת המאמץ להביט במבט נכון על גדולי ישראל וחיבוריהם לדורותיהם¹¹.

במשך הזמן, הצטרף למלאכת הליקוט, העריכה ויצירת בנין הפרקים, הרב שמואל רסקין מחולון ארץ הקודש – "איש אשר רוח בו" שלמדנותו, מאמציו, מסירותו וכישוריו, הן בהבנת התוכן והן בלשון וסגנון, הביאו לעריכת פרקים רבים בטוב טעם ודעת.

הרב משה מרינובסקי מכפר דניאל בארץ הקודש, תלמיד-חכם ולשונו עט סופר, עשה רבות, בכשרון ובמסירות, לשיפור הסגנון והרצאת הדברים בשפה ברורה ונעימה לקריאה, ואף העיר הערות מועילות ומחכימות.

"הכל הולך אחר החיתום". הרב עמנואל מזרחי מאלקנה בארץ הקודש, בן למשפחה תימנית שורשית של 'חסידי הרמב"ם', הצטרף לצוות העריכה בשלבים האחרונים. ניתן לומר כי בכשרונותיו ובמרצו היה 'המכה בפטיש' שבזכותו זוכים אנו לברך על המוגמר ת"ל.

חובה נעימה היא לי להביע תודה מיוחדת לאיש יקר, מלא חן, ר' אפרים גטבטר מניו יורק, שבכשרונותיו בתחום העיצוב עשה מאמץ ראוי לשבח כדי שספר זה יופיע בתכלית ההידור והיופי.

כאן המקום להביע הכרת טובה והוקרה מיוחדת, לכבוד הרה"ג יצחק שילת, מגדולי העוסקים בתורת הרמב"ם, הנודע בעולם התורני בזכות מהדורתו המשובחת של 'איגרות הרמב"ם' וספרים נוספים על הרמב"ם. לכל אורך עבודת העריכה של הספר הואיל הרב שילת לענות על כל שאלותיי, ובסבר פנים יפות הבהיר לי דברים במשנתו של הרמב"ם ובתולדות חייו. יבורך מפי עליון ויפוצו מעיינותיו חוצה.

תפלתי שה' יתברך ישלם את שכרם בכפלי כפליים בגשם וברוח, ויוסיפו לזכות את הרבים, להגדיל תורה ולהאדירה.

הרב דוד משה מוסקוביץ

שיקגו, ארצות הברית

כ' טבת, ה'תשע"ד (809 שנה לפטירת הרמב"ם)

הערה חשובה למקורות הספר

בכל ציון ל'תשובות הרמב"ם' – הכוונה למהדורת ר' יהושע בלאו, בהוצאת 'מקיצי נרדמים'. ובכל ציון ל'איגרות הרמב"ם' – הכוונה למהדורת הרב יצחק שילת, שגם הואיל להשיב בחפץ לב על שאלות שהיו לנו במהלך העבודה.

דשמיא קם והיה הבנין שלפניכם. במהלך העבודה נהנינו רבות מעצותיו של הרב גרינוואלד אך לא בכל דבר וענין. וכיון שכך, האחריית הסופית של הספר כולו נותרה עלי (ד.מ.מ.), ואין להטיל אותה על המשתתפים אתי במלאכה שלא תמיד ראו את המהדורא בתרא.

11. חשוב להדגיש שהרב גרינוואלד הניח הרבה מהיסודות העיוניים של הבנת אישים ושיטות ספרים ומחברים, והמבט הנכון עליהם במלוא ההיקף לאורך הדורות. על יסוד דבריו ששימשו כיסוד לבנין, הרחבנו ופיתחנו בחומר רב נוסף, שאת כולו שכללנו במשך שנים של עבודה מאומצת עד שבסייעתא